

О.З. Яковенко (*Національна академія управління, м. Київ, Україна*)
**ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ
ПРОМИСЛОВОЇ ПОЛІТИКИ НА ОСНОВІ РОЗВИТКУ
ПРОМИСЛОВО-СЕРВІСНИХ КЛАСТЕРІВ**

У статті досліджено наукові підходи до економічної сутності, принципів організації, функцій державної промислової політики та промислово-сервісних кластерів, визначено поняття промислової політики та промислово-сервісного кластеру, встановлено зв'язок між кооперацією та інтеграцією промислового підприємництва. Визначено підходи державної промислової політики до розвитку промисловості на засадах промислово-сервісних кластерів.

Ключові слова: принципи організації, функції, промислова політика, промислово-сервісний кластер, кооперація та інтеграція, промислове підприємництво, розвиток промисловості.
Літ. 22.

А.З. Яковенко (*Национальная академия управления, г. Киев, Украина*)
**ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПРИНЦИПЫ ФОРМИРОВАНИЯ
ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПРОМЫШЛЕННОЙ ПОЛИТИКИ
НА ОСНОВЕ РАЗВИТИЯ ПРОМЫШЛЕННО-
СЕРВИСНЫХ КЛАСТЕРОВ**

В статье исследованы научные подходы к экономической сущности, принципам организации, функциям государственной промышленной политики и промышленно-сервисных кластеров, дано понятие промышленной политики и промышленно-сервисного кластера, установлена связь между кооперацией и интеграцией промышленного предпринимательства. Определены подходы государственной промышленной политики к развитию промышленности на принципах промышленно-сервисных кластеров.

Ключевые слова: принципы организации, функции, промышленная политика, промышленно-сервисный кластер, кооперація и интеграція, промышленное предпринимательство, развитие промышленности.

O.Z. Yakovenko (*National Academy of Management, Kyiv, Ukraine*)
**THEORETICAL PRINCIPLES IN FORMATION OF STATE
INDUSTRIAL POLICY BASED ON THE DEVELOPMENT
OF INDUSTRIAL SERVICE CLUSTERS**

The article studies the scientific approaches to the economic essence, principles of organization and functions of state industrial policy and industrial service clusters; the notions of industrial policy and industrial service cluster are presented; the relation between cooperation and integration of industrial entrepreneurship is demonstrated. The approaches of state industrial policy to the development of industry basing on the industrial service clusters are determined.

Keywords: principles of organization; functions; industrial policy; industrial service cluster; cooperation and integration; industrial entrepreneurship; development of industry.

Постановка проблеми. Інтеграція суб'єктів підприємництва створює нові можливості для економічного розвитку малих, середніх підприємств та економіки країни в цілому, зокрема, шляхом формування державної промислової політики, орієнтованої на організацію сервісних кластерів у промисловості.

Сучасний етап розвитку ринкової економіки в Україні вимагає пошуку нових наукових підходів до розвитку промисловості та економічного росту

підприємництва шляхом формування нових механізмів кластерної інтеграції підприємств з метою підвищення конкурентоспроможності та ефективності виробництва. Одним зі шляхів вирішення цих завдань може стати інтеграція суб'єктів підприємництва у сфері сервісних виробничих послуг.

Аналіз останніх досліджень. У традиційній промисловій політиці колишнього СРСР до об'єктів промисловості відносили великі виробничо-технологічні комплекси, корпорації, галузі. При цьому в адміністративно-плановій економіці перевага у виробництві залежала в основному від рівня забезпечення підприємств природними ресурсами [8]. Останні дослідження тенденцій розвитку ринкової економіки свідчать, що основним об'єктом промисловості став виробник, а державна політика надає перевагу кластерній інтеграції виробництва, зокрема, з процесами сервісних виробничих послуг, наприклад, з такими як маркетингові, інфраструктурні, інжинірингові [17]. В Україні сучасні дослідження кластерної організації виробництва тяжіють до вивчення питань інтеграції суб'єктів підприємництва на регіональному рівні [15] та організаційно-економічних моделей інтеграції підприємництва у сфері високотехнологічних виробництв [9]. Питання формування промислової політики та організації промислових кластерів досліджували вітчизняні вчені, зокрема І.О. Галиця [13], Ю.В. Кіндзерський [13], С.І. Соколенко [5], М.М. Якубовський [13] та зарубіжні науковці, такі як С.М. Большаков [4], М.С. Далінчук [8], М. Енрайт [18], О. Іто [19], А. Маршалл [10], М. Портер [11; 12; 21] та інші.

Невирішені частини проблеми. Однією з проблем розвитку промисловості та сучасних форм інтеграції промислового підприємництва в Україні є інтеграція виробництва з процесами сервісних виробничих послуг, які утворені й функціонують на основі суб'єктів підприємництва. Ці суб'єкти виконують різноманітні функції на ринку В2В (продукція та послуги виробничого призначення). Відсутнім є теоретичне обґрунтування необхідності такої форми інтеграції промислового підприємництва.

Мета дослідження полягає у дослідженні сутності, принципів та функцій державної промислової політики на засадах кластерної організації виробництва з процесами сервісних виробничих послуг з метою формування умов інтеграції суб'єктів виробничого та невиробничого підприємництва у вигляді кластерів.

Основні результати дослідження. Як зазначав В. Горбулін, важкий стан економіки України вимагає відвертого обговорення проблем у сфері формування й реалізації національної промислової політики [6]. За останні роки вони набули системного характеру та обумовили виникнення реальних загроз національній безпеці.

Метою промислової політики в широкому розумінні є забезпечення динамічного розвитку країни, зростання конкурентоспроможності вітчизняних виробників та добробуту громадян. Від макроекономічної політики промислова політика відрізняється об'єктом, цілями та методами [13; 15]. Наприклад, об'єктом промислової політики не є національне господарство країни в цілому, яке визначається сукупністю макроекономічних агрегатів. У той же час до цілей промислової політики можна віднести довгострокове економічне зростання, збільшення вкладення інвестицій у виробництво. Тому держава, проводячи промислову політику, враховує відповідні макроекономічні чинники.

Регіональна політика взаємодіє з промисловою політикою в частині розміщення продуктивних сил, а також використання землі та природних ресурсів. У той же час регіональна політика містить компоненти, котрі не пов'язані з виробничою діяльністю, наприклад, розподіл фінансової допомоги для регіонів, їхній соціальний розвиток.

Серед пріоритетних напрямів державної промислової політики доцільно відмітити:

- вплив державної політики на конкурентоспроможність промислового виробництва;
- діяльність держави з підвищення ефективності ринкових механізмів;
- вплив держави на структуру виробництва;
- можливості держави щодо стимулювання інвестиційного процесу;
- вплив держави на розвиток інноваційного процесу [2; 8].

При цьому держава в процесі формування та реалізації промислової політики використовує наступні принципи:

- конституційність рішень;
- свободу виробничої діяльності;
- рівність прав форм власності;
- захист інтересів національних виробників у міжнародних відносинах;
- рівність прав громадян країни та іноземних держав;
- пріоритетність актів прямої дії [2; 9].

У сучасних концепціях промислової політики [5; 16] основним об'єктом політики є виробник товарів та послуг. У той же час промислова політика формується на підставі прийнятої моделі політичного впливу. Виходячи з цього, до об'єктів сучасної промислової політики доцільно віднести:

- виробниче підприємство як виробника товарів і послуг кінцевого та проміжного (виробничого) споживання;
- чинники виробництва, які обертаються на конкретних ринках та використовуються виробником (земля, праця, капітал, фінанси, знання, які включають інформацію та технології);
- продукцію у вигляді вироблених товарів та послуг, які включають додаткові послуги, виробничий сервіс, гарантійне обслуговування;
- функції держави, втілені в промисловій політиці;
- політичний вплив у міжнародних відносинах.

Держава шляхом формування певної політики виконує 5 основних функцій:

- постачальника чинників виробництва;
- споживача виробленої продукції;
- одержувача податкових платежів;
- регулювальника ринків та діяльності виробника;
- політичного суб'єкта в межах міжнародної політики [8; 10].

Таким чином, під промисловою політикою слід розуміти сукупність заходів державно-правового регулювання діяльності господарюючих суб'єктів (підприємств та підприємців), котрі відносяться до придбання чинників виробництва, організації виробництва, розподілу й реалізації товарів і послуг на усіх фазах життєвого циклу господарюючого суб'єкта та його продукції.

З іншого боку, сучасна міжнародна економічна практика свідчить, що кластерні підходи державних політик розвинутих країн є найбільш успішними стратегіями економічного зростання підприємництва та розвитку економік західних країн [17]. За даними [4; 8], для інтеграції виробництва у формі кластеру поряд з ресурсним забезпеченням та комплектацією виробництва необхідні сервісні виробничі послуги, які зокрема надають підприємства транспортно-логістичної інфраструктури, інформаційного та маркетингового забезпечення, мережевих комунікацій, матеріально-технічного забезпечення, інженерних послуг для процесу споживання. Такі комплексні системи, на нашу думку, здатні привести підприємства, які входять до кластеру, до нової якості економічного розвитку, зростання їхньої конкурентоспроможності.

На сучасному етапі розвитку ринкової економіки України формування підприємницьких кластерів сервісного виробничого спрямування є однією з умов створення конкурентоспроможної промисловості країни, підвищення ефективності виробництва, зростання економічного потенціалу підприємств, утворення механізмів партнерства суб'єктів підприємництва на ринку B2B. З іншого боку, за визначенням [4], кластери дозволяють державній владі впливати на напрями технічного та економічного розвитку промисловості, прогнозувати тенденції її розвитку.

Підприємницькі кластери у виробничій інноваційній сфері створюють на основі технопарків, а в комерційній сфері – на основі бізнес-інкубаторів [14; 20]. Організація таких кластерів забезпечується завдяки державній політиці підтримки кластерної організації суб'єктів підприємництва, зокрема, виробництва та його сервісного забезпечення. Тому одним із пріоритетів державної політики кластеризації промисловості в Україні повинна стати стратегія створення форм інтеграції підприємництва, зокрема, сервісних виробничих кластерів.

Доцільно зауважити, що третім етапом (2007–2011 рр.) довгострокової Державної програми розвитку промисловості на 2003–2011 рр., яка була затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 28 липня 2003 р. №1174 [2], передбачалося здійснення заходів, націлених на розвиток державної промислової політики шляхом формування певних технологічних кластерів пріоритетного розвитку, передусім у наукоємних та високотехнологічних галузях промисловості. Однак розвиток кластерних ініціатив цього періоду тяжів до однобоких досліджень та рішень у напрямі регіонального розвитку, не враховуючи в цих процесах тенденцій націленої інтеграції, самоорганізації суб'єктів підприємництва та розвиток нових форм інтеграції виробничих підприємств. Крім того, Державною стратегією регіонального розвитку на період до 2015 р. [3] передбачено створення виробничих агломерацій та промислових комплексів у регіонах, де звертається увага на необхідність переходу до нової моделі регіонального розвитку економіки, яка включає завдання зі створення регіональних агломерацій, котрі будуть здатні до реалізації інноваційного та конкурентного потенціалу регіонів.

У сучасному стані Планом заходів з реалізації Державної програми розвитку внутрішнього виробництва, яка затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 12 вересня 2011 р. №1130 [1] на період 2012–2013 рр., пе-

редбачено підготовку пропозицій щодо нормативно-правового врегулювання питання формування та розвитку кластерів, а на період 2012–2015 рр. — заходи з організації та впровадження цієї форми інтеграції суб'єктів підприємництва.

Під промисловими кластерами українські дослідники розуміють агломерації з кооперативними зв'язками, утворені зацікавленими підприємствами з метою забезпечення виробництва та гуртового збуту продукції на певній географічній території [13; 15].

Однак тенденції розвитку сучасних підходів до формування кластерів у промисловості на основі інтеграції процесів уздовж життєвого циклу продукту та маркетингу сприяють розширенню сутності поняття промислового кластера щонайменше на сфери створення прототипу продукту, виробництва, його сервісного забезпечення та впровадження систем споживання. Звужуючи початкові умови дослідження до сфери виробництва, доцільно виділити сервісні виробничі кластери, завданням яких є створення систем інтеграції виробництва з підприємствами сервісних виробничих послуг, що націлені на надання суб'єктами підприємництва послуг виробничим підприємствам або певній групі виробничих підприємств на ринку B2B.

Таким чином, економічна сутність сервісного виробничого кластера, з одного боку, полягає в децентралізації процесу виробництва з подальшим поділом праці в системі виробничих зв'язків, яка виявляється в розмежуванні виробничих процесів та процесів сервісного забезпечення, а з другого — в інтеграції процесу виробництва на новій кластерній незалежній основі.

Під сервісним виробничим кластером розуміється конкретна інтегрована агломерація суб'єктів підприємництва, яка виявляється в певній формі інтеграції видів економічної та творчої діяльності працівників виробничих і невиробничих підприємств, що зорієнтована та функціонально пов'язана з промисловим виробництвом у сфері його сервісного забезпечення та збутом конкурентоспроможної промислової продукції за виявленими потребами ринку за умови зацікавленості сторін у кінцевому результаті виробничої діяльності.

Під сервісним забезпеченням виробництва слід розуміти діяльність суб'єктів підприємництва, яка націлена на виконання функцій забезпечення процесів виробництва та збуту конкурентоспроможної промислової продукції, зокрема, ресурсного, матеріально-технічного, інформаційного, маркетингового, транспортного, логістичного та інженерного забезпечення.

Отже, суб'єктами підприємництва, які утворюють сервісний виробничий (промислово-сервісний) кластер є виробничі підприємства, постачальницькі, маркетингові, рекламні, інформаційні, транспортні, логістичні, інжинірингові, консалтингові, збутові та інші підприємства, функціонально пов'язані з процесами конкретного виробництва та реалізації продукції. Доцільно зауважити також, що організаційні критерії кластерів виходять з принципів кооперації та форм інтеграції суб'єктів економічної діяльності.

Як відомо, кооперація в промисловості є формою організації виробничих зв'язків між групою підприємств, котрі спільно виготовляють продукцію, зберігаючи при цьому самостійність [5]. З іншого боку, кооперація є результатом розвитку суспільного поділу праці та спеціалізації виробництва, яка охоплює лише частину виробничих зв'язків. Кооперація та спеціалізація, за визначен-

ням [7], сприяють росту виробництва, раціональному використанню виробничого потенціалу, підвищенню економічної ефективності.

Шляхом узагальнення світового досвіду та практики розвитку промислової кооперації в Німеччині, Франції, Великій Британії та інших країнах до основних принципів кооперації віднесено такі:

- наукову та економічну обґрунтованість;
- добровільність об'єднання та господарську самостійність суб'єктів;
- демократичне управління та неупереджений контроль;
- економічні інтереси та справедливий розподіл;
- економічну ефективність і конкурентоспроможність;
- взаємодопомогу, солідарність і рівність прав сторін;
- сприяння професійному росту та розширенню соціальних гарантій [17; 19; 22].

З іншого боку, принципи кооперації повинні бути втілені в конкретній формі інтеграції підприємств, зокрема, в промислово-сервісних кластерах.

Доцільно зауважити, що значний вплив на розвиток промислових кластерів, навіть в умовах розвинених ринкових відносин, чинить державна політика [4; 18]. Зокрема, у ринковій системі, з метою збільшення прибутку, суб'єкт господарювання самостійно визначає місце та форму вкладення інвестицій. Відтак промислово-сервісні кластери в Україні можуть формуватися підприємцями під впливом ринкової конкуренції, за відносно незначного впливу органів державного управління. Однак, у міру формування економічного ядра кластера процес його подальшого розвитку все більше буде залежати від підтримки органів державного управління, які, як свідчить досвід розвинених країн [17], вимагатимуть визначення позицій та виконання функцій контролю й регулювання розвитку кластера.

Доцільно також звернути увагу на те, що в теоріях зарубіжних авторів [19; 21] при дослідженні засад функціонування кластерів основна увага приділяється поєднанню конкуренції і кооперації між господарюючими суб'єктами усередині кластеру. У той же час, аналіз цих теорій надає можливість визначити коло понять «кластер» за характерними ознаками його функціонування, зокрема:

- кластер є регіонально обмеженою формою економічної активності підприємств у середині споріднених секторів економіки, які взаємопов'язані з науковими установами;
- кластер є економічною моделлю вертикального виробничого ланцюга;
- кластер є сектором виробництва, в якому суміжні етапи виробничого процесу утворюють ядро кластера (ланцюг «постачання – виробництво – збут – споживання»);
- кластер є галуззю промисловості на високому рівні агрегації (хімічний кластер) або сукупністю секторів різноманітних галузей на найвищому рівні агрегації (агропромисловий кластер).

Основною теорією функціонування кластерів впродовж останніх років залишається теорія конкурентних переваг М. Портера [11]. На нашу думку, його теорію можна вважати найбільш ефективною, з огляду на те, що вона розкриває феномен кластерів у вигляді моделі державної конкурентоспроможності по відношенню до світової економіки. На думку М. Портера, клас-

тери є особливістю державної економіки. Він визначає кластер як групу взаємозв'язаних суб'єктів господарювання сфери виробництва та взаємопов'язаних з ними організацій (заклади освіти, органи державного управління, суб'єкти інфраструктури тощо), які географічно знаходяться на конкретній території, діють у одній сфері та взаємодоповнюють один одного.

М. Портером створено систему детермінант конкурентної переваги країн («конкурентний ромб» [12]) за числом груп переваг, до яких відносяться:

- чинники виробництва – людські та природні ресурси, науково-інформаційний потенціал, капітал, інфраструктура, чинники якості життя;
- внутрішні потреби – якість, відповідність тенденціям розвитку потреб на світовому ринку, розвиток обсягу потреб;
- суміжні галузі (кластери галузей) – сфери надходження сировини, напівфабрикатів та устаткування, сфери використання сировини, устаткування та технологій.

- стратегія й структура підприємств (внутрішньогалузева конкуренція) – цілі, стратегії, способи організації, менеджмент, галузева конкуренція.

Крім того, як зазначає М. Портер [21], існують дві додаткові змінні: випадкові події й державна політика. Його головний висновок полягає в тому, що перспективні конкурентні переваги створюються не на зовнішніх, а на внутрішніх ринках. Наприклад, якщо підприємство досягло конкурентоспроможності на світовому ринку, то воно поширює позитивний вплив на найближче оточення: постачальників, споживачів та конкурентів. Чинники оточення, у свою чергу, чинять вплив на подальше зростання конкурентоспроможності підприємства. У результаті формується «кластер» у вигляді сукупності підприємств пов'язаних галузей, які взаємно сприяють зростанню конкурентоспроможності кожного з них. Для економіки країни кластери в цьому випадку є точками зростання внутрішнього ринку.

Кластерний підхід здатний принциповим чином змінити зміст державної промислової політики. У цьому випадку державна промислова політика має бути спрямована не на підтримку окремих підприємств і галузей, а на розвиток взаємин між постачальниками та споживачами, кінцевими споживачами та виробниками. На початковому етапі головним завданням кластерної політики є поліпшення інфраструктури та усунення несприятливих організаційних умов, після чого її доцільно орієнтувати на усунення обмежень у розвитку інновацій. Очевидно, що такий підхід змінює принципи державної політики. Це вимагає трансформації системи державного управління, зміни менталітету влади, зміни системи інформаційного забезпечення з новими моделями аналізу стану економіки не за галузями, а на рівні окремих ринків та підприємств.

М. Енрайт [18] розглядає «регіональний кластер» як просторове скупчення взаємозв'язаних підприємств, які подібні за здійсненням своєї господарської діяльності. У той же час він визначає регіональний кластер як промисловий, в якому суб'єкти господарювання (члени кластеру) економічно здійснюють діяльність в одній або декількох споріднених галузях, утворюючи територіальну агломерацію. При цьому, завдяки впливу чинників економіко-географічних переваг підприємства концентруються на певній території, а концентруючи одне з одним, кластерні підприємства тим самим підвищують свою

конкурентоспроможність у порівнянні з підприємствами, які розташовані за межами кластеру [5; 22]. У цьому сенсі доцільно зауважити, що одним з критеріїв конкурентоспроможності суб'єктів промисловості є зростання продуктивності праці, яка виявляється в тенденціях розвитку кластерів та зумовлює прийняття ефективних рішень на основі впровадження інтеграційних стратегій на всіх рівнях управління.

Сучасна світова практика [17; 22] виявила тенденції концентрації підприємств на головних напрямках виробництва та делегування виробництва проміжних продуктів і сфери послуг іншим підприємствам, зокрема малим. Ураховуючи ці тенденції, створення сервісних виробничих кластерів у промисловості України здійснюватиме значний вплив на сферу малого підприємництва шляхом його залучення до сфери промислового виробництва. Відтак, державна політика кластерного розвитку повинна містити заходи із залучення малих підприємств у сервісні виробничі кластери.

Доцільно зауважити, що однією з відмінностей промислового кластера є швидке зростання обсягів інформації та нових інформаційних зв'язків, які підприємства, котрі входять до складу кластера, включають при обміні ідеями, ноу-хау, технологіями. Крім того, цінність активації та розвитку кластерів в економіці полягає в тому, що кластери сприяють інноваційній активності суб'єктів господарювання. Наявність кластерів є однією з ознак інноваційної економіки. У цьому сенсі доцільно зауважити, що у двох третинах країн Європейського союзу [17; 22] кластерна політика є частиною інноваційної політики.

З вищенаведеного випливають такі **висновки**:

- зростання конкурентоспроможності та ефективності виробництва може бути досягнуто шляхом інтеграції суб'єктів підприємництва у сферах сервісних і виробничих послуг;

- сучасна промислова політика формується на підставі прийнятої моделі політичного впливу;

- кластерні підходи до формування і реалізації державних промислових політик розвинутих країн є найбільш успішними стратегіями економічного зростання підприємництва та розвитку економік західних країн;

- тенденції розвитку сучасних підходів до формування кластерів у промисловості на основі маркетингу та інтеграції процесів уздовж життєвого циклу продукту розширюють сутність промислового кластера на сфері створення прототипу продукту, виробництва зі сферою сервісного забезпечення та впровадження систем споживання;

- економічна сутність сервісного виробничого кластера полягає в зустрічних процесах децентралізації виробництва з подальшим поділом праці в системі виробничих зв'язків, яка виявляється в розмежуванні виробничих процесів та процесів сервісного забезпечення, а також інтеграції виробництва на новій незалежній кластерній основі;

- під сервісним виробничим кластером розуміється конкретна інтегрована агломерація суб'єктів підприємництва, яка виявляється в певній формі інтеграції видів економічної та творчої діяльності працівників виробничих і невиробничих підприємств, яка зорієнтована та функціонально пов'язана з промисловим виробництвом у сфері його сервісного забезпечення, та збутом кон-

курентоспроможної промислової продукції за виявленими потребами ринку за умови зацікавленості сторін у кінцевому результаті виробничої діяльності;

- цінність активації та розвитку кластерів в економіці полягає в сприяттві кластерної форми організації інноваційної активності суб'єктів підприємництва.

1. Державна програма розвитку внутрішнього виробництва: Постанова Кабінету Міністрів України від 12.09.2011 №1130 // zakon1.rada.gov.ua.

2. Державна програма розвитку промисловості на 2003–2011 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 28.07.2003 №1174 // zakon1.rada.gov.ua.

3. Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2015 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 21.07.2006 №1001 // zakon1.rada.gov.ua.

4. *Большаков С.Н.* Кластеры и государственное управление структурными преобразованиями в народном хозяйстве // Региональные проблемы преобразования экономики. – 2010. – №4. – С. 65–71.

5. *Голованова С.В., Авдашева С.Б., Кадочников С.М.* Межфирменная кооперация: Анализ развития кластеров в России // Российский журнал менеджмента. – 2010. – Т. 8, №1. – С. 41–66.

6. *Горбулин В.* Украине нужна новая промышленная политика, которая бы отвечала национальным интересам // Зеркало недели. – 2010. – №1 // zn.ua.

7. *Грушевский Д.В.* Теоретические принципы формирования бизнес-кластеров // Теория и практика институциональных преобразований: Сб. науч. тр. ЦЭМИРАН. – Вып. 18. – М., 2010. – С. 98–108.

8. *Далинчук Н.С.* Технология создания кластеров в промышленности: Монография. – Орел: ОрелГИЭТ, 2010. – 145 с.

9. Майбутнє економіки України / Міжнародний центр перспективних досліджень – К., 2007. – 54 с.

10. *Маршалл А.* Принципы экономической науки: В 3 т. – М., 1993. – Т. 1. – 324 с.

11. *Портер М.* Конкуренция / Пер. с англ. – СПб.: Вильямс, 2007. – 536 с.

12. *Портер М.* Международная конкуренция. – М.: Вильямс, 2009. – 653 с.

13. Потенціал національної промисловості: цілі та механізми ефективного розвитку / Ю.В. Кіндзерський, М.М. Якубовський, І.О. Галиця та ін. – К.: Ін-т екон. та прогнозування НАН України, 2009. – 928 с.

14. *Сидорчук Р.Р.* Маркетинговое управление деловой активностью предприятий малого и среднего бизнеса: Монография. – М.: Спутник+, 2012. – 237 с.

15. *Соколенко С.И.* Производственные системы глобализации: Сети. Альянсы. Партнерства. Кластеры: Украинский контекст. – К.: Логос, 2002. – 645 с.

16. *Якубовский Н.* Промышленная политика: проблемы и перспективы модернизации // Экономика Украины. – 2010. – №8. – С. 21–29.

17. Cluster policy in Europe. A summary of cluster policies in 31 European countries, 2008 // www.clusterobservatory.eu.

18. *Enright, M.* (1992). Why clusters are the way to win the game? World Link, 5(July/August): 97–102.

19. *Ito, A., Hideaki, A.* (2002). The strategic implications of formation of regional industrial clusters by pluralistic approaches of the regional employment analysis and the competitive development model. In: The 42nd Congress of the Regional Science Association. Dortmund, Germany, August, 239 p.

20. *Ketels, C.* (2003). The development of the cluster concept – present experiences and further developments // www.isc.hbs.edu.

21. Clusters of Innovation Initiative (2002). Prof. Michael E. Porter, Harvard University, Council on Competitiveness, Monitor Group, ontheFrontier.

22. The concept of clusters and cluster policies and their competitiveness and innovation: main statistical results and lessons learned. PRO E\NO Europe paper I 2008. Ns 9 // www.clusterobservatory.eu.

Стаття надійшла до редакції 4.08.2012.